

Divna Zečević
Zagreb

POZIV SLAVONCIMA NA LJUBAV PREMA JEZIKU U KALENDARU ADAMA FILIPOVIĆA HELDENTALSKEG 1832. GODINE

Nakon više od jednog decenija uređivanja "Novog i starog Kalendara slavonskog"¹, tiskanog u Osijeku štokavskom slavonskom ikavštinom, Adam Filipović upućuje Slavoncima poziv na ljubav prema materinskom jeziku. Iste je godine, 1832. izašla i Draškovićeve "Disertacija" upućena "gospodi poklisarom i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših". Za razliku od Draškovićeve štokavštine, Filipovićevo usmjeravanje pažnje na slavonsku štokavsku ikavštinu bilo je namijenjeno "nižjim društvenim krugovima" kako je kasnije jedan od prikazivača u "Danici ilirskoj" odredio socijalni krug kojemu je bilo upućeno poučno štivo kalendara.

Već sama činjenica izdavanja hrvatskih kalendara u prvoj polovici 19. stoljeća na štokavskom i kajkavskom književnom dijalektu, potvrda je svjesne brige za jezik namijenjene u prvom redu onim slojevima koji ne znaju njemački i latinski. Jezik i povijest, dogodovština, predstavljaju primarnu preokupaciju izdavača kalendara koji svoja prosvjetiteljska nastojanja nisu mogli realizirati bez mogućnosti sporazumijevanja u jasnom i svima pristupačnom jeziku. Prema tome, apel Adama Filipovića Heldentalskog daleko je od romantičarskog zanosa, nego je sastavni dio prosvjetiteljske akcije.

Osnovno pitanje koje treba postaviti kada se pročita poziv na ljubav prema materinskom jeziku moglo bi se formulirati ovako: kome se to obraća Adam Filipović Heldentalski u nastojanju da pokaže i dokaže bogatstvo jezika "Majke Slavinke"? Da li je to apel upućen u prvom redu onom sloju čitateljstva koje poznaje njemački ili koji drugi strani jezik, ili je naprotiv, takvo obrazovano čitateljstvo u drugom i trećem planu pažnje izdavača kalendara i autora poziva.

Adam Filipović Heldentalski baca rukavicu, prevoditeljski izazov kojim poziva potencijalnog, u stvari realno (povijesno) prisutnog protumišljenika na dvoboj s materinskim jezikom. Poziv na ljubav prema jeziku sastoji se prvo od tvrdnje o izražajnom bogatstvu štokavštine i drugo: od primjera kojim se tvrdnja dokazuje.

"Slavoncu dragomu zdravlje!"

"Sladki moj Kolinovichu, gledaj lipotu i bogatstvo slavnog jezika nashega, kako je kitnjast i nareshit, kako je prilicsan lipom cvitnjaku, u komuse cvit svake versti i boje, veliki i mali tako obilno nalazi, da oko nashe nije moguče razlicnsnost i svako-verstnost prividh i pribrojiti. Prie nego ti se budesh stidio tvoga jezika materinskoga, i ostavivshi jezik slavne Majke tvoje, i drugi inostranski ucsio, ili tugji samo, koji veche znash, pogerdivshi svoj, govorio; molimte kadtije tako tugji lip, bogat i sladak, prokushaj tvoje znanje, i tvoje jezike druge, kojesi naucsio, termi ovu slidechu pripovidcsicu u drugi jezik okreni. A dabi sve bio nashe Majke Slavinke, jezik siromashan, menye milie nashe siromashtvo, negoli tugje bogatstvo, buduch da i sirotica i prosjak nesmiu xeliti tugje palacse, nego imadu sa svojim trudom i ocsinstvom biti zadovoljni. Ali nie nashe Majke jezik tako siromashan, kako moxebit koji suhe pameti bigunac misli."

Kao odgovor na pitanje zašto treba voljeti svoj jezik, Adam Filipović iznosi razloge nejezične naravi ukorijenjene u poimanju društvenog poretka kao statičkog i nepromjenljivog, fiksiranog u onom istom smislu u kojem je Antun Rožić pisao u svom stoljetnom kalendaru da sve zvijezde na nebu "stoje u najljepšem redu" vječno nepomične. Filipović nudi usporedbu između siromašnih i bogatih, pa opominje svoje čitatelje da: "sirotica i prosjak nesmiu xeliti tugje palacse, nego imadu sa svojim trudom i ocsinstvom biti zadovoljni"! Kalendar je izdavao: "S'dopushtenjem Stareshinah", pa je kalendarska opomena ukorijenjena podjednako u kršćanskom nauku kao i u vremenu u kojem se javlja jer poziva pripadnike staleža i redova da ostanu na svojim "bogom-danim" mjestima. Ljubav prema jeziku ne smije ugroziti društveni poredak kasnog feudalizma u hrvatskim krajevima. Analogna slika nepomičnim zvijezdama i nebeskom redu, nalazi se na zemlji: očekuje se da prosjak ostane nepomičan kao i palača, svatko na svome mjestu, i k tome još zadovoljan.

Jezik materinski, međutim, uspoređen je sa cvijetnjakom, u predlošku je ove usporedbe slika božjeg vrta, s raznovrsnošću boja i vrsta cvjetova koje ljudsko oko ne može obuhvatiti. Usporedba nije jednoslojna, jer je cvjetni vrt suprotstavljen ili bolje - nadređen socijalnom bogatstvu ili siromaštvu, u kontekstu je pouka čitatelju da je duhovno, jezično bogatstvo nadređeno, nadmoćno u istoj mjeri u odnosu na prosjaka kao i u odnosu na palaču.

Ako sad pogledamo priču koju Adam Filipović Heldentalski nudi kao prevodilački izazov, da se "okrene" u drugi jezik, ustvrdit ćemo da je "pripovidcsica" u funkciji pučke književne pouke namijenjena u prvom redu onima koji ne poznaju drugu književnu tradiciju osim narodne, usmene književnosti i pučke književne produkcije koja se širila rukopisnim, tiskanim ali i usmenim putem.

Filipović nije ishitrio tekst samo za jednu prigodu. Kao svaki književni tekst, pričica računa s posve određenim horizontom čitateljeva očekivanja, u koje je uključen početak, sredina i kraj.

Da bi čitatelj osjetio složenost i razvedenost jezičnog bogatstva, nije potreban pokušaj da priču prevede na strani jezik. Indirektno, čitatelja se poziva na memoriranje imena lica, zatim radnji koje je svako lice učinilo, da bi se od učinjenog prešlo na razlikovanje onoga što je načinjeno, što je rezultat radnje svakog od njih pojedinačno.

Mnemotehničko raščlanjivanje započinje uobičajeno kao u narodnim pričama: starac ima nekoliko sinova: "Gjurash starac imade csetiri sina: 1. Gjuragj, 2. Gjura, 3. Gjurica, 4. Gjuka." Raščlanjivanje potomstva uključuje samo prvog sina, što ukazuje na latentnu mogućnost daljnjeg iskorištavanja karika u lancu, naime, da se imenuju djeca i ostalih sinova.

"Gjuragj rodi 1. Gjurka, 2. Gjukicu, 3. Gjorgju, 4. Gjoku i 5. Gjurgju kcherku."

Priča je ukorijenjena u narodnoj tradiciji formulativnih priča koje su izgrađene povezivanjem istim karikama, a to su u ovom slučaju imena lica koja titraju na istoj zvukovnoj podlozi: Đuraš, Đurađ, Đura, Đurica, Đuka, Đurka, Đukica, Đorđe, Đoka, Đorđija.

Pokušaj memoriranja jedini je način da se bez obzira na znanje ili neznanje stranog jezika, čitateljstvo zadivi pred složenošću učinjenih radnji i bogatim kumuliranjem izraza, imenica i glagola. Mogućnost memoriranja sadržana je u tekstu osobito na mjestima koja prelaze u stihovani iskaz ili ritmiziranu prozu.

Tako je završetak priče ritmiziran i šaljiv. Nakon svega što je učinjeno, starcu ne ostaje ništa, odnosno ostaje mu: paspalj, prah koji otpada kad se žito melje.

"A starcsina Gjurashina oder koxu kurjacsinah napravise shubarinu, koxushcsich, sve podava koje komu, koje shto, seb ostavi nishto, smihulju, posperdulju od shishishulje paspalj, shtiocu dobrom ovu pripovidcsicu."

Šaljivi završetak ove kumulativne pričice ima u kontekstu pučkog kalendara, kao i priča u cjelini, didaktičku funkciju dokaza o izražajnom bogatstvu jezika. Poziv na ljubav prema jeziku, poučnim primjerom upozoruje čitatelja na težinu memoriranja lica i razlikovanja poduzetih radnji i ostvarenih rezultata:

"Gjuragj nacsini od svog rastine sanducsinu za babine kucsine, povisma, predju i mosure, sanduk za perteshtinu, kcherke maramice, pregacsice i tkanice i rubinice, a sanducsiech za gdikoji usnovani, na tkari, i borani jastucsich. - Gjura nacsini valov za ozimke, i junad za ergelu, i xdribad; korito za drago oprati xitance, koritashe za polushnu snashichu, a karlicu za noxice oprati blatne dicsici. - Gjurica usicse prut za arnjeve, za obrucseve, i obrucsiece, na kace rad plavushastih shljivicah, na kacsice i prosik rad rujnog vinca, na kađu i csabricu rad kupusa i sirca, na burad i bureshca, da kumu i gostu rumenoga vina i rakice bashice sacsuva, a prutih odriza za csobanku Gjoku. - Gjuka naciputa bakljice Majki, da prosviti, kad vecsericu dade; kiticu cvitoka dade sestri, sestrici, seki i seji dragoj, jagode ljubljenom bratcu svomu, a jajashca svom stricsichu Xivku, i to sve unucse Gjukica ucsini."

Da dokaže raznovrsnost i nepreglednost "cvitnjaka" materinskog jezika, Adam Filipović Heldentalski posegnuo je za oblikom kumulativne priče koja ima karakteristike o kojima je pisao Propp, a Aarne-Thompson ih je razvrstao u posebnu četvrtu grupu formulaivnih odnosno kumulativnih priča. Za razvrstavanje i razlikovanje ovakvih priča nisu bitna lica i njihovo djelovanje nego strukturiranost priče koju, kako piše Propp, karakterizira nagomilavanje raznorodnih oblika sve dok priča ne završi: "v kakoj nibud veseloj katastrofoj".²

Tako se Filipovićeva "pripovidcsica" sastoji iz tri dijela: ekspoziције, kumulacije i finala; dijelovi su posve jasno odijeljeni. Nakon najave imena lica slijedi kumulacija pod naslovom:

"Otidjoshe", a nakon toga finale sa šaljivim rezultatom: "sve podava koje komu, koje shto, seb ostavi nishto, smihulju, posperdulju od shishishulje paspalj, shtiocu dobrom ovu pripovidcsicu".

Današnjem je čitatelju takav kumulativni način priopćavanja saznanja posve stran. Propp upozorava na činjenicu da se princip kumulacije ukazuju kao relikti davne prošlosti.³

Za istraživanje odnosa prema književnom štokavskom dijalektu uoči Ilirskog preporoda, Filipovićeve kalendarska pričica zanimljiv je pokazatelj proizašao iz dugotrajne i široke akcije koja je bila usmjerena na sve "družbene krugove" kako bi se na svim obrazovnim razinama skrenula pažnja i razvijala ljubav za razvijenu i bogatu štokavštinu.

S korijenjem u narodnoj usmenoj tradiciji, izronila je Filipovićeve pričica kao arhaičan pučki književni dokaz izražajnog bogatstva štokavštine. Poziv na ljubav prema jeziku pokazao je svoje jasne književne razloge i opravdanost. Trebalo je apelirati na čitateljstvo nejednakih društvenih i obrazovnih razina, a to je značilo oslanjati se u apeliranju na dublje književne slojeve. Kalendarski pučki književni tekstovi ne javljaju se kao novina u informacionom vakuumu jer svojim korijenjem sežu dublje od pisanih i tiskanih tekstova hrvatske književnosti. Poziv na ljubav prema materinskom jeziku dobija tako dublju i širu dimenziju upravo uoči Ilirskog preporoda kao i nakon svih nastojanja koja su tome prethodila tijekom 18. stoljeća.

BILJEŠKE

¹ Novi i stari Kalendar slavonski za pristupno godishte 1832. Na korist i zabavu Slavonacah. A. Ph. od H.S.D.M.O.I. Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.

² V.J. Propp, Folgklor i dejstvitel'nost. Izbrannye stat'ci. Moskva 1976. Poglavlje: Kumuljativnaja skazka. str. 240-257. Citati str. 244. i 248.

³ V. J. Propp, Navedeno djelo.